

Kazimierz Kurzawa

Rozwój Dębicy i jej wpływ na rolnicze zaplecze *

Dębica należy do tego rodzaju miast w woj. rzeszowskim co Mielec, Gorlice, Jasło. Obok instytucji administracyjnych wyrósł tu ośrodek przemysłowy, co wydatnie wpłynęło zarówno na przemiany gospodarczo-społeczne samego miasta, jak i otaczającego zaplecza.

Powiat dębicki leży w zachodniej części woj. rzeszowskiego, na skrzyżowaniu dwu głównych starych szlaków komunikacyjnych: równoleżnikowego (szlak podkarpacki z Krakowa do Lwowa) i południkowego. Część północną powiatu, położoną w obrębie Kotliny Sandomierskiej, przecinają: z południa na północ dolina Wisłoki i równoleżnikowo — Ryna Podkarpacka. Południowa część powiatu obejmuje Próg Pogórza i samo Pogórze, rozcięte dolinkami. Zróżnicowanie między terenem północnym i południowym dotyczy zarówno krajobrazu, jak i utworów wyściełających podłoże, a także gleb rozwiniętych na tych utworach. Na północy przeważają gleby piaszczyste na przemian z aluwialnymi, obszar Pogórza pokrywają m. in. gleby lessowe.

Miasto Dębica leży w pasie o wysokim wskaźniku gęstości zaludnienia, wykazującym wyraźny związek z przebiegiem linii kolejowych: Kraków — Przemyśl, (założonej w 1860 r.) i Dębica — Rozwadów (wybudowanej nieco później). Z faktem położenia Dębicy jak również sąsiednich Ropczyc przy wymienionych liniach komunikacyjnych, wiąże autor rozwój tych miast do rzędu powiatowych.

* Praca zawiera 137 stron oraz szereg załączników. Są to tabele i zestawienia dotyczące:

- a) dojeżdżających do dębickich zakładów pracy według wsi i zatrudnienia w poszczególnych działach gospodarki narodowej,
 - b) zatrudnionych z grupy produkcyjnej w rolnictwie i poza rolnictwem (wedle gromad),
 - c) gęstości zaludnienia w odniesieniu do powierzchni ogólnej i użytków rolnych,
 - d) średniej wielkości gospodarstw rolnych.
- Zagadnienia, ujęte liczbowo w tabelach, zobrazowane są szeregiem map i kartodiagramów. Pracę oddano w czerwcu 1957 r. w Katedrze Geografii Ekonomicznej WSP.

Celem uwypuklenia tempa rozwoju ośrodka dębickiego w ostatnim 50-leciu autor pracy pokrótce zatrzymuje się nad rozwojem demograficznym Dębicy w wieku XIX, a szczególnie w latach 1880 — 1910.

Dębica		Ropczyce	
rok	liczba ludności	rok	liczba ludności
1880	3256	1880	3664
1890	3578	1890	3676
1900	3991	1900	3729
1910	4871	1910	4224

Przytoczone liczby wskazują na fakt, że już na przełomie XIX i XX w. dwa miasteczka sąsiadujące ze sobą: Ropczyce i Dębica, mimo podobnych warunków, nie rozwijają się jednakowo; ludność Dębicy w okresie trzydziestolecia wzrosła o około 50%, w tym samym okresie liczba ludności Ropczyc zwiększyła się zaledwie o 15%. Autor uzasadnia tę różnicę między innymi powstaniem w Dębicy Gimnazjum Miejskiego i zakładami przemysłu, jakich można się dopatrzeć w istniejącej gorzelnii, młynie i fabryce zapalek.

Ośrodkiem rozwijającego się przemysłu Dębica staje się dopiero w okresie międzywojennym. W 1926 r. rozpoczęto budowę pierwszego większego zakładu, jakim była wówczas rzeźnia. Później mimo braku miejscowych surowców mineralnych, lecz dzięki dobrym połączeniom komunikacyjnym i niewyczerpanym zasobom siły roboczej powstały kolejno zakłady przemysłu gumowego, fabryka chemiczna produkująca kauczuk syntetyczny, walcownia, kaflarnia.

Stopniowy rozwój przemysłu i istnienie w Dębicy węzła kolejowego pociągnęły za sobą szybko postępujące przemiany demograficzne. Wyrazem tego jest wzrost ilości mieszkańców w latach 1920 — 1939, dochodzący w wymienionym okresie do 100%.

Dębica	
rok	liczba mieszkańców
1920	5 968
1926	6 500
1930	9 038
1935	11 000

Przyrost rzeczywisty w tym wypadku uwarunkowany był imigracją do miasta.

Po zastoju w latach wojny nastąpiło ponowne ożywienie gospodarcze Dębicy. Przeżywa ona etap rozwoju o natężeniu dotychczas nie notowa-

nym, mimo iż zakłady przemysłowe, których produkcja lub budowa rozpoczęła się przed wojną, zostały prawie zupełnie zdemolowane podczas wojny. Po wojnie przemysł tworzone jakby od nowa. Odrestaurowane i zmodyfikowane ruszyły kolejno w latach 10-letnia zakłady: rzeźnia, gumownia, fabryka farb i lakierów, zakłady mleczarskie, sprzętu komunikacyjnego, kaflarnia. W międzyczasie rozpoczęto budowę nowych zakładów, takich jak: chłodnia składowa, fabryka ceramiki budowlanej, zakład jajczarsko-drobiarski. W omawianym okresie szybki rozwój dotyczył zarówno ilości zakładów, jak i wielkości produkcji. Pewnym wskaźnikiem zmian, zachodzących w zdolności produkcyjnej poszczególnych jednostek, jest liczba zatrudnionych kolejno w latach od 1945 do 1956, przy czym nie uwzględnia się zmechanizowania produkcji. Widać to wyraźnie na przykładzie rzeźni i zakładów gumowych.

Rzeźnia	
rok	zatrudnionych
1945	22 osoby
1950	220 osób
1956	683 osoby

Zakłady gumowe	
1950	416 osób
1956	1 247 osób

Jeszcze wydatniej zwiększyły ogólną liczbę zatrudnionych w ośrodku dębickim zakłady nowo wybudowane. W pierwszym rzędzie należy tu przytoczyć Wytwórníę Sprzętu Komunikacyjnego, powstałą w 1950 r. w miejscu dawnej walcowni, zatrudniającą obecnie 1200 pracowników.

Tak wyraźny wzrost zatrudnienia musiał wywrzeć określony wpływ nie tylko na stosunki społeczno-demograficzne i osadnicze samego miasta, ale również na jego wiejskie zaplecze. Tym przemianom autor poświęca wiele uwagi w dalszym ciągu swej pracy.

1. Przede wszystkim uderza ponowny, *systematyczny wzrost ilości mieszkańców* samej Dębicy, z 9924 osób w 1946 r. do 14 000 w 1957 r. Powtarza się tu zjawisko imigracji stałej jak w latach międzywojennych. Autor próbuje odpowiedzieć na pytanie, kim są imigranci osiedlający się na stałe w mieście. Większość z nich związana jest bezpośrednio z zakładami pracy, które budują własne osiedla lub pojedyncze bloki mieszkaniowe. Struktura zawodowa przybyłych na zamieszkanie do nowych dzielnic jest wynikiem specyfiki zakładów i stosowanej przez nie polityki przydziału mieszkań. W pierwszym rzędzie, jak stwierdzono, mieszkania

otrzymują fachowcy, w dalszej kolejności robotnicy, posiadający zbyt odległe miejsce zamieszkania, a wyrażający chęć zamieszkania w mieście. Wyraża się to między innymi w stosunku ilości przybyłych na zamieszkanie do nowych bloków z obcych miast i samej Dębicy do ilości przybyłych wprost ze wsi (586 do 110). Należy przy tym zwrócić uwagę, że autor za podstawę do tego podziału brał dane dotyczące ostatniego miejsca zamieszkania przed przybyciem do nowych bloków, należy zatem przypuszczać, że wśród grupy przybyłej z różnych miast i z samej Dębicy znajduje się sporo osób pochodzenia wiejskiego.

2. Z rozwojem demograficznym miasta postępują równoległe *przemiany osadnicze*. Powstanie nowych osiedli po stronie zachodniej, zabudowa wolnych parcel w centrum, wzrost budownictwa indywidualnego i urządzeń społeczno-kulturalnych oraz inwestycje przemysłowe zmieniają dotychczasowe oblicze Dębicy. Zagadnienie to, omówione szerzej i zilustrowane fotografiami oraz mapami załączonymi do pracy, nie może zostać rozwinięte z braku miejsca w streszczeniu.

3. Wraz ze wzrostem produkcji i ogólnej liczby zatrudnionych *przybierają na sile dzienne, wahadłowe ruchy ludności* w wieku produkcyjnym, wyrażające się w dojazdach do pracy poważnego odsetka ludności rolniczej. Zjawisko to datuje się od początku rozwoju przemysłu w Dębicy; temu rozwojowi sprzyjało i sprzyja rozdrobnienie agrarne wsi rzeszowskiej, przeludnienie i względnie dobra sieć komunikacyjna w okolicy Dębicy (kolej, autobus). Dla dużej liczby ludności nastąpił zatem rozdział między głównym warsztatem pracy a miejscem zamieszkania. Na ogólną liczbę 5000 zatrudnionych w przemyśle dla 2628 autor notuje miejsce zamieszkania poza Dębicą (bez danych Wytwórni Sprzętu Komunikacyjnego). Dokładne tabele dojeżdżających według środków lokomocji, przystanków i miejscowości korzystających z tychże przystanków — posłużyły autorowi do szczegółowego rozpatrzenia zasięgu, natężenia i wychwycenia pewnych prawidłowości tego zjawiska. Zauważa się mianowicie wyraźną zależność między ilością dojeżdżających a: 1) bezpośrednią odległością danej miejscowości od Dębicy oraz 2) położeniem wsi względem linii kolejowej, względem najbliższych przystanków oraz tras samochodowych. Przeważna liczba dojeżdżających korzysta z linii kolejowej; największe znaczenie w tym wypadku odgrywa linia Kraków — Przemyśl, a szczególnie odcinek Rzeszów — Dębica, gdzie na długości 53 km znajduje się osiem przystanków, a wsie leżą blisko linii. Nie notuje się dojazdów ze wsi oddalonych ponad 5 km od najbliższego przystanku, chociaż zdarzają się wyjątki, np. w jednym przypadku odległość ta wynosi 6,5 km (Żdźary, przystanek Witkowice).

Pewne znaczenie posiada również dowożenie pracowników samochodami specjalnie w tym celu obsługującymi niektóre trasy. Samochodami

takimi dysponują tylko większe zakłady, np. gumownia. Tym sposobem wzrasta zasięg oddziaływania Dębicy na miejscowości leżące przy łatwiej dostępnych drogach bitych, niejednokrotnie oddalonych o wiele kilometrów od linii kolejowej. Ze wzrostem oddalenia od Dębicy maleje natężenie przewozów pracowników autobusami. Nie ma ono też większego znaczenia dla pracowników zamieszkałych w miejscowościach oddalonych od miasta do 10 km, a pozbawionych z nim stałego połączenia komunikacyjnego, gdyż ci dojeżdżają do Dębicy rowerami.

Od przedstawienia *rozwoju gospodarczego samej Dębicy* i związanych z nim dojazdów do pracy autor przechodzi w trzeciej części swej pracy (str. 72 — 130) do rozpatrzenia przemian, wywołanych tym rozwojem w rolniczym zapleczu miasta.

a) Na podstawie szczegółowego rozmieszczenia na mapie ilości dojeżdżających z poszczególnych wsi autor dokonał próby wydzielenia 3 stref, różniących się między sobą natężeniem dojazdów do pracy. Ze wzrostem odległości natężenie to maleje. Porównanie wymienionej mapy z mapą rozmieszczenia ludności produkcyjnej powiatu nie wykazuje wyraźnych zależności.

b) Z kolei autor zatrzymuje się nad analizą mapy ogólnej gęstości zaludnienia powiatu i gęstości ludności produkcyjnej na 100 ha użytków rolnych, co również pozwala mu na wydzielenie 3 obszarów o zbliżonych wartościach. I tak wokół Dębicy obserwuje się największe zagęszczenie ludności wiejskiej, dochodzące do 148 na 1 km² (średnio ponad 100/km²), natomiast wraz ze wzrostem odległości od miasta gęstość zaludnienia spada do 60 osób na 1 km².

c) Z wyżej wydzielonymi strefami wiąże się również struktura gospodarstw rolnych. Największe rozdrobnienie gospodarstw występuje w gromadach sąsiadujących z Dębicą, jak Pustynia, Brzeźnica, Stasiówka, Latoszyn, czyli że pokrywa się ono z największą gęstością zaludnienia; niższym wskaźnikom zaludnienia odpowiadają wyższe wartości dla średniej wielkości gospodarstw.

d) Przemiany osadnicze wsi postępują wraz z rozwojem zatrudnienia w przemyśle dębickim, widoczne są one zwłaszcza po roku 1950, kiedy wzrosło zapotrzebowanie nowo uruchomionych zakładów na siłę roboczą. Nowe budownictwo, zmieniające wygląd wsi, jest niemal całkowicie uzależnione od dochodów płynących z pracy pozarolnej.

W rezultacie powyższej analizy gospodarczo-społecznej zaplecza rolniczego Dębicy, opartej na materiałach statystycznych, kartograficznych i szczegółowym przebadaniu wybranych przez autora typowych wsi, dokonano próby wydzielenia trzech stref: miejskiej, podmiejskiej i rolniczej, różniących się między sobą różnym natężeniem wpływu dębickiego ośrodka przemysłowego, co wyraża się między innymi w dynamice do-

konujących się w nich przemian. Zasięg i ogólna charakterystyka każdej oddzielnie strefy jest niejako tłem do szczegółowego opracowania szeregu wsi jako przykładów mających ilustrować stopień przemian w tych strefach. Przy wyborze wsi autor kierował się:

- a) odległością od Dębicy oraz położeniem w stosunku do linii komunikacyjnych,
- b) ilością dojeżdżających do pracy,
- c) ilością mieszkańców wsi i odsetkiem grupy produkcyjnej, pracującej w przemyśle,
- d) rozdrobnieniem ziemi i stosunkami osadniczymi, kształtującymi się w ostatnim 10-leciu.

Analizie jednej wsi poświęcono średnio 10 stron maszynopisu, co może być pewnym wskaźnikiem stopnia dokładności tej analizy. Dostateczny materiał ilustracyjny (tabelaryczny i fotograficzny) pozwala na lepsze zobrazowanie omawianych zagadnień.

We wnioskach końcowych autor stwierdza, że Dębica jako ośrodek przemysłowy spełnia dodatnią rolę względem rolniczego zaplecza, ściągając zbędną siłę roboczą ze wsi dębickiej bądź to na stałe zamieszkanie, bądź tylko do pracy w zakładach. Zatrudnienie 15 — 20% grupy produkcyjnej wsi poza rolnictwem nie odbija się niekorzystnie na rolnictwie, a przyczynia się do podniesienia ogólnego poziomu gospodarczego i kulturalnego wsi.

Streściła T. Jarowiecka